

PŮSOBNÍ NĚKTERÝCH FAKTORŮ V PRVNÍM STADIU KOLEKTIVIZACE NA OLOMOUCKU

Z. ANTOS

Když jsme psali stať o působení některých faktorů v prvním stadiu kolektivizace na Ostravsku, byli jsme si vědomi toho, že vyslovit obecnější závěry z výzkumu tohoto jediného nevelkého území s poměrně specifickými ekonomicko-sociálními rysy, dost dobře nelze. Na tuto podmíněnost závěrů, obsažených v zmíněném článku, jsme čtenáře upozornili a nyní nám jde o to hlouběji objektivizovat působnost těchto závěrů výzkumem další oblasti, a to Olomoucka v rozsahu bývalého olomouckého kraje.

Tento kraj jsme pro tento účel vybrali z několika důvodů. Jednak proto, že jím je v převážné míře doplněn nynější Severomoravský kraj (stranou zůstává pouze severní část bývalého kraje Gottwaldovského), dále proto, že tento kraj, zvláště užší Olomoucko, je možno považovat za určitý agrární antipod silně průmyslového Ostravska a v neposlední řadě i proto, že je z hlediska přístupnosti i rozsahu zachovaného archivního materiálu pro takový výzkum ze všech bývalých moravských krajů poměrně nevhodnější. A i tak se nám pro konfrontaci některých faktorů s bývalým krajem ostravským nedostává dostatečně srovnatelného materiálu. Určitým pozitivním jevem je tu však skutečnost, že díky moderní olomoucké regionalistice jsou mnohé otázky socializace našeho zemědělství v tomto regionu zpracovány lépe a obsažněji než v jiných oblastech Čech a Moravy.

V této stati nehodláme rozšiřovat počet objektivně působících faktorů, které tak či onak ovlivňovaly průběh kolektivizace, ale snažíme se sledovat tytéž, které jsme zkoumali již v studii o kolektivizaci na Ostravsku. Rozšíření počtu studovaných činitelů by bylo jistě zajímavé a užitečné, ale nepřispívalo by k naplnění našeho záměru, kterým je pokus o hlubší objektivizaci faktorů již dříve studovaných na teritoriu bývalého ostravského kraje.

Na rozdíl od ostravského kraje, v němž rozhodující a usměrňující úlohu měla ostravská průmyslová oblast, nevyznačoval se olomoucký kraj žádným podobným faktorem, který by s takovou intenzitou ovlivňoval ekonomické, sociální, politické a kulturní poměry na tak rozsáhlém teritoriu. Pro olomoucký kraj byl charakteristický pozvolný přechod od poměrně hornatých, studených, průmyslově chudých pohraničních osídleneckých okresů (Jeseník, Bruntál, Rýmařov) přes více méně osídlenecké, ekonomicky bohatší okresy jižních svahů a podhůří Jeseníků jakými byly okresy Šternberk, Šumperk a Zábřeh, do okresů tzv. usedlických, v kraji relativně ekonomicky nejvyspělejších s příhodnými klimatickými a půdními podmínkami pro intenzivní zemědělskou výrobu. Zařazení určitého okresu do některé z těchto tří skupin okresů předpokládalo zároveň u tohoto okresu jistý souhrn rysů, které byly vlastní celé skupině. Ty pak do značné míry podmiňovaly průběh procesu kolektivizace a vtiskly mu v každé z těchto tří oblastí určitou specifickou tvář. Toto specifikum je poměrně nejméně výrazné a mnohdy se takřka rozplývá a ztrácí v druhé skupině okresů, v níž se střetávají vlivy osídlenecké skupiny na severu a starousedlické na jihu.

Již v studii o kolektivizaci na Ostravsku jsme charakterizovali osídlenecký a starousedlický charakter okresů či jiných územních celků jako jeden ze základních faktorů, který se podstatnou měrou podílel na modifikaci procesu kolektivi-

zace. Tento základní faktor určoval podobu řady faktorů, které se pak procesu kolektivizace dotýkaly bezprostředně.

Plně osídlené okresy olomouckého kraje — Jeseník, Bruntál a Rýmařov — se vyznačují týmiž rysy, pro kolektivizaci směřodatnými, jako plně osídlené okresy kraje ostravského (Krnov a Vítkov). V případě olomouckých pohraničních okresů těžší situace ekonomická, nepatrný počet pracovních příležitostí, zvláště mužských, řídká dopravní síť, větší potíže osidlovací atd. zesilovaly působnost některých faktorů typických pro většinu pohraničních okresů.

Velikostní struktura zemědělských závodů osídlených okresů olomouckého kraje se nijak nelišila od velikostní struktury těchto závodů v sousedních okresech kraje ostravského. Zemědělské závody s výměrou 10—15 ha byly i v těchto okresech nejpočetnější skupinou. Se závody nad 15 ha se jejich podíl na celkovém počtu zemědělských závodů pohyboval okolo 50 %. I když i zde byla velikostní struktura zemědělských závodů v předválečném období obdobná, přece jen vlivem ztížených osidlovacích poměrů a zmenšením počtu pracovních příležitostí mimo zemědělství podíl závodů nad 10 ha ještě vzrostl.

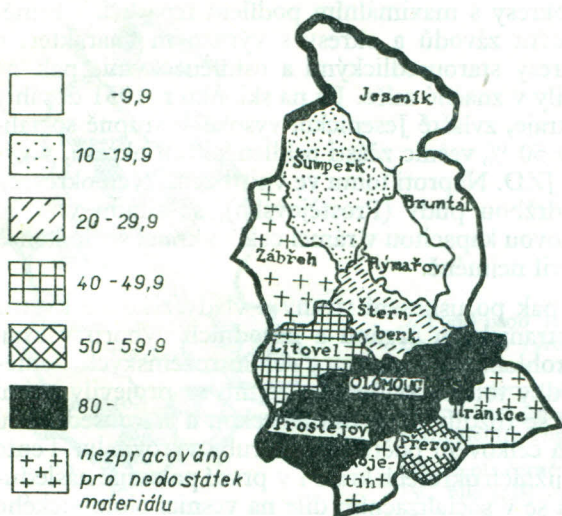
Za povšimnutí v této souvislosti stojí však skutečnost, že tento poměr není zachován v struktuře zemědělských závodů sdružených v JZD. V nich byl podíl těchto středních rolnických usedlostí podstatně vyšší než podíl těchto závodů v struktuře zemědělských závodů vůbec. Naproti tomu se ze struktury zemědělských závodů sdružených v JZD prakticky zcela ztratily závody o výměře do 2 ha, i když ve velikostní struktuře zemědělských závodů vůbec se jejich podíl pohyboval okolo 30 %.

V starousedlických okresech Hané početně nejsilnější skupinou závodů byla právě drobná a trpasličí hospodářství s výměrou do 2 ha. Jejich počet se pohyboval zhruba mezi 50—70 % všech hospodářství v okrese, spolu pak s kovorolnickými „usedlostmi“ dosahoval až 80 % všech zemědělských závodů. Tato drobná hospodářství tvoří také v prvních letech kolektivizace v starousedlických okresech početně rozhodující sílu v struktuře závodů sdružených v JZD.

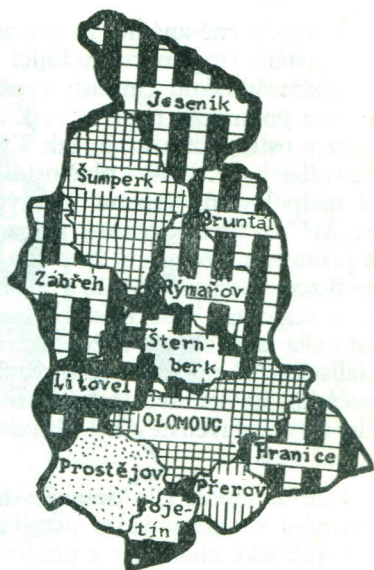
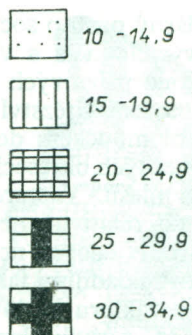
V osídlených okresech tvořili tedy jednotná zemědělská družstva od počátku střední zemědělci — osídlenci, kteří sem přišli v míře daleko větší než v pohraničí Ostravska, ze Slovenska a různých reemigračních transportů. Účast bezzemků, kovorolníků a držitelů drobných usedlostí na kolektivizaci zemědělství byla v těchto okresech bezvýznamná. V úrodných starousedlických okresech byly naopak právě tyto skupiny obyvatel, zvláště v prvních letech kolektivizace (dokud tu stál střední zemědělec stranou tohoto historického procesu), hnací silou v socialistickém přerodu vesnice. Ve velikostní struktuře zemědělských závodů zčásti osídlených zaujímaly závody do 2 ha podstatně významnější místo než v okresech zcela osídlených. Avšak ve struktuře závodů sdružených v JZD se podíl těchto závodů, včetně kovorolníků, projevil vcelku nepatrně.

Skutečnost, že olomoucký kraj postrádá výrazné průmyslové centrum, se odráží i v rozptýlení výdělečně činných v zemědělství po jednotlivých okresech kraje. Zatím co na Ostravsku vzrůstal podíl výdělečně činných v zemědělství na celkovém počtu výdělečně činných zhruba po soustředných kružnicích směrem od středu této průmyslové oblasti, pak v olomouckém kraji není prakticky v tomto směru rozdílu mezi nedosídlenými chudými pohraničními okresy a průmyslově zemědělskými bohatými okresy Hané. Krajnosti tohoto vyrovnaného stavu tvoří jednak Přerov s Prostějovem, jakožto okresy s nejmenším počtem výdělečně činných v zemědělství (15,9 % a 14,3 %) a na opačném pólu Šternberk, Kojetín a Litovel (31,6 %, 32,6 % a 33,4 %).

Větší počet pracovních příležitostí v průmyslu a dopravě při poměrně značné (v kraji největší) roztržistěnosti v držbě půdy se projevil na Přerovsku a Prostějovsku v nejnižším podílu výdělečně činných v zemědělství. Ani tak se však tyto okresy nemohou v tomto směru srovnávat s okresy z centra ostravské průmyslové oblasti, Ostravou a Karvinou. Druhá krajnost, která má však k průměru podstatně blíže než prvá, odpovídá okresům s poměrně příhodnými podmínkami pro zemědělskou výrobu a s rovnoměrněji rozloženou velikostní strukturou zemědělských závodů. V těchto okresech byly ve velikostní struktuře závodů, v porovnání

1. Podíl zemědělských závodů do 2 ha na celkovém počtu závodů sdružených v JZD II. a III. typu v r. 1952. — The proportion of farms up to 2 hectares in the overall number of farms unified in the II- and III-type Unified Agricultural Cooperatives in 1952

2. Podíl výdělečně činných v zemědělství na celkovém počtu výdělečně činných v okrese (Zprávy SÚS XXIX 1948). — The proportion of the wage-earners in agriculture in the overall number of wage-earners in the district (Reports of the State Statistical Board, XXIX 1948)

s ostatními okresy, nejpočetněji zastoupeny skupiny zemědělských závodů 2—5 a 5—10 ha.

Obrátíme-li pozornost ke kvantitativní stránce vývoje procesu kolektivizace v jeho počátečním stadiu, zjistíme zcela nesporné působení některých objektivních faktorů, které v dané etapě významným způsobem ovlivňovaly více či méně rostoucí podíl obcí s JZD na celkovém počtu obcí v okrese. Myšlenka JZD se nejrychleji a v největším rozsahu prosadila, tak jako na sousedním Ostravsku, v plně osídlenecých okresech. Jestliže se však na sousedním Ostravsku neprojevil v tomto směru prakticky podstatnější rozdíl mezi okresy vysoce průmyslovými a nejméně průmyslovými, mezi okresy s maximálním podílem trpasličích zemědělských závodů na celkovém počtu závodů a okresy s výrazným charakterem středně zemědělským a mezi okresy starousedlickými a osídlenecými, pak na Olomoucku se tyto rozdíly projevíly v značné míře. Již na sklonku r. 1951 dosáhly pohraniční okresy olomouckého kraje, zvláště Jesenicko, vysokého stupně socializace zemědělství, a i ve více jak v 50 % vesnic zčásti osídlenecých okresů, s výjimkou Šumperska, byla ustavena JZD. Naproti tomu ve vnitrozemských okresech s poměrně nejvíce roztržštěnou držbou půdy (Prostějovsko), se silnou vrstvou kovorolnictva a s největší průmyslovou kapacitou v rámci celého kraje, se do konce r. 1951 proces kolektivizace projevil nejméně.

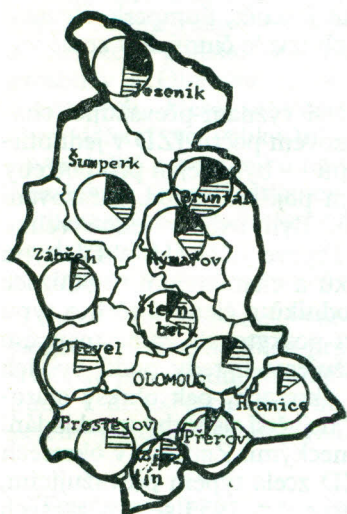
V následujících letech, zvláště pak po usnesení strany a vlády z konce května a počátku června 1952, se úsilí stranických orgánů a národních výborů v kraji obrací především na rozšíření a prohloubení socializace ve vnitrozemských, zemědělsky vyspělých okresech. Výsledky tohoto zvýšeného zájmu se projevíly velmi brzo, takže již na sklonku r. 1952 se rozdíly mezi osídlenecskou a starousedlickou částí kraje v podílu obcí s JZD na celkovém počtu obcí zhruba vyrovnaly. Tento rozmach socializace pokračoval v jižních okresech kraje i v první polovině následujícího roku, takže přes krizi, která se v socializačním díle na vesnici olomouckého kraje začala zřetelně projevoval od srpna 1953, dosahovaly na sklonku téhož roku některé starousedlické okresy vyšší míru združstevnění než některé plně osídlenecké okresy.

Je všeobecně známo, že pro zdárný postup socializace na vesnici měly základní a v jistém smyslu rozhodující význam síla a vliv KSČ, která svou politickou a organizátorskou činností využívala příznivých objektivních podmínek a eliminovala podmínky nepříznivé k dosažení vítězství socialismu na naší vesnici. Tak jako v ostravském kraji, tak i v olomouckém dosáhla strana největších úspěchů ve volbách v r. 1946 v plně osídlenecých okresech. Ve všech třech okresech získala nadpoloviční většinu platných hlasů. V starousedlických okresech, v nichž, zvláště na Prostějovsku, připadalo relativně nejvíce (i přes 60 %) pracujících k průmyslu a řemeslu, byla síla strany naopak nejslabší. Síla a vliv strany se projevil zcela nesporně spolu s dalšími základními faktory v tempu kolektivizace v daném regionu i v socialistickém charakteru budovaných družstev. Ale ať už byla tato síla jakákoliv, v každém případě to byli členové strany, kteří stáli v čele socialistického přerodu vesnice. I v olomouckém kraji tvořili členové strany na počátku 50. let dvě třetiny všech členů JZD a jejich podíl na celkovém počtu členů představenstev byl obdobně jako v ostravském a pražském kraji ještě podstatně vyšší.

Daleko menší síla dělnické třídy v starousedlických okresech Olomoucka ve srovnání s okresy jádra ostravské průmyslové oblasti, jejich více rolnický než kovorolnický charakter a především pak menší síla a vliv KSČ způsobily značně pomalejší tempo kolektivizace v jižní části olomouckého kraje. Úloha strany, její

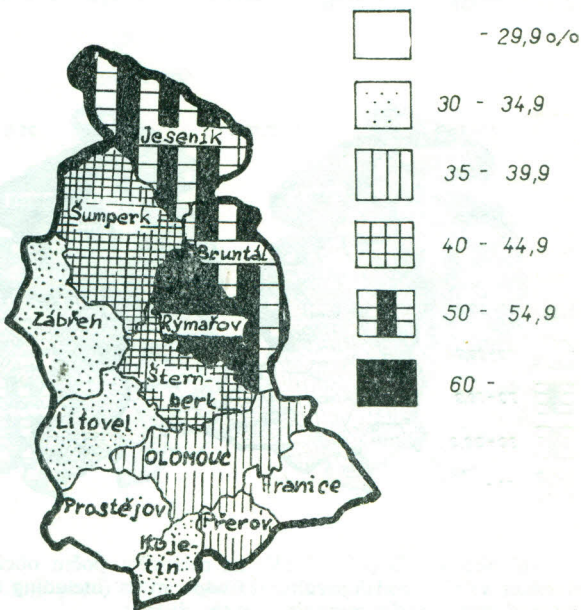
síly a vlivu, možnosti mobilizace stranických řad k plnění stěžejního úkolu výstavby socialismu na venkově je tak plně potvrzena v olomouckém kraji i v prvních letech kolektivizace. Z tohoto hlediska jsou ovšem směřodatnější okresy starousedlické než pohraniční, v nichž vztah k půdě a potíže hospodaření subjektivního i objektivního rázu šly souběžně s politikou strany na vesnici.

Pouhý kvantitativní nástin průběhu kolektivizace na jednotlivých okresech neříká však takřka nic o skutečném obsahu tohoto procesu. A ten je v okresech se

3. Podíl osob trvale činných v jednotlivých sektorech zemědělské výroby na celkovém počtu trvale činných v zemědělství (konec r. 1953). — The proportion of persons permanently engaged in different sectors of agricultural production in the total number of people permanently engaged in agriculture (end of 1953)

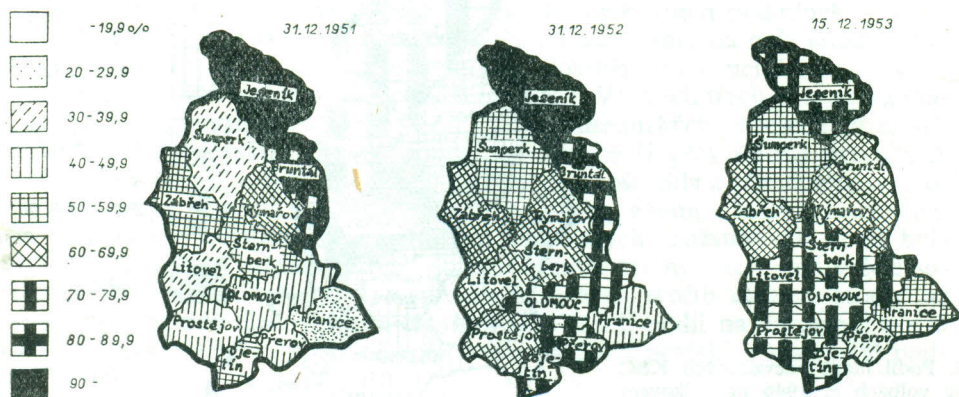
Označení: černě — v ČSSR, šrafovaně — JZD III. — IV., bíle JHR + JZD I. II.

4. Podíl hlasů odevzdaných KSČ ve volbách r. 1946 na celkovém počtu odevzdaných hlasů. — The proportion of the votes for Communist Party of Czechoslovakia in the total number of the votes recorded in the elections of 1946

stejnou mírou kolektivizace často značně odlišný. Významný je přitom např. rozdíl v dosaženém stupni socializace zemědělství v jednotlivých okresech. Předchozí nástin nebere zřetel k dvěma tak významným momentům, jako jsou státní statky a stupeň zespolečenštění výrobních prostředků v JZD — otázka typu JZD. Přihlédneme-li k nim, octne se nástin postupu kolektivizace poněkud v jiném světle. Starousedlické okresy nemají např., s výjimkou olomouckého okresu, ve svém teritoriu prakticky žádný státní statek či farmu. Pokud některé z nich (Hranice, Přerov) vykazují určitý podíl osob trvale činných na státních statcích z celkového počtu trvale činných v zemědělství, pak jde o podíl, který lze pominout. Naproti tomu v osídleneckých okresech (zvláště Jeseník, Šumperk, Bruntál a Rýmařov) pracuje již v této době $\frac{1}{5}$ až $\frac{1}{4}$ všech osob trvale činných v zemědělství na státních statcích.

Pro vlastní proces kolektivizace má však daleko větší význam převažující charakter družstev, podíl vyšších typů (III. a IV.) na celkovém počtu JZD v jednotlivých okresech. Zemědělci — členové JZD I. a II. typu — byli nejen pro potřeby statistiky, ale i např. při jejich postavení v národním pojištění apod. zařazováni do kategorie individuálně hospodařících zemědělců. Byli tedy v jedné veliké skupině spolu se zemědělci, kteří stáli mimo JZD. Teprve JZD III. a IV. typu nabyla stupněm zespolečenštění výrobních prostředků a charakterem organizace práce v nich povahy socialistických zemědělských podniků a členové těchto typů JZD se mohli podílet na výhodách, které společnost poskytovala zaměstnancům v ostatních sektorech národního hospodářství. Uvažujeme-li tedy podíl vyšších typů JZD na celkovém počtu JZD v jednotlivých okresech, pak okresy starousedlické, které v zimní akci 1952—1953 vykazovaly největší úspěchy v zakládání nových JZD, nesnesou stále srovnání s okresy osídleneckými. Zatímco v okresech plně osídleneckých je od počátku 50. let třetí typ JZD zcela typem převažujícím, je jím v starousedlických okresech typ I. a II. a teprve v r. 1953 se v některých z těchto okresů podíl nižších a vyšších typů vyrovnává. Dospíváme tak ke konstatování stavu a vývoje zcela shodného se stavem a vývojem nižších a vyšších typů JZD v kraji ostravském.

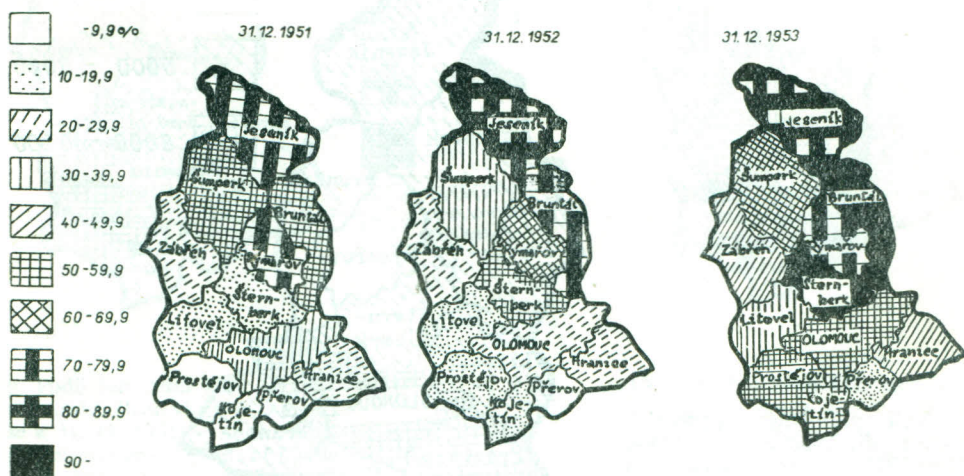

5. Podíl obcí s JZD (včetně PV) na celkovém počtu obcí v okrese. — The proportion of communities with Unified Agricultural Cooperatives (including the frontier-territory communities) in the total number of communities in the district

Dalším důležitým činitelem, který významně spoluutvářel charakter družstva, míru jeho stability i možnosti dalšího rozvoje, byla provenience půdy obhospodařované družstvem. I v olomouckém kraji pocházela nemalá výměra půdy obhospodařované družstvy z nejrůznějších zdrojů, jako např. z pozemkové reformy, od vesnických boháčů, od obcí, od státních statků z půdy kostelní apod., která buď rozšiřovala rozlohu půdy vnesenou do družstva členy, nebo v řadě případů tvořila vlastní základ pro hospodaření družstva. V celokrajském průměru se pohybovalo množství této nečlenské či „jinak“ získané půdy mezi 25–30 % z veškeré půdy obhospodařované družstvy. Na této „jinak“ získané půdě se podílela JZD jednotlivých okresů různě, ale nijak nahodile. Celookresní průměry svědčí zcela jasně o tom, že v podstatě na „jinak“ získané půdě hospodařila družstva v okresech Prostějov a Olomouc (přes 60 %) a téměř z poloviny v okrese Přerov. Tedy v okresech, které se vyznačovaly nejvyšším podílem drobných a trpasličích hospodářství ve velikostní struktuře zemědělských závodů i zřetelnější účastí kovorolníků a bezzemků na vzniku a chodu družstev. Opačný poměr mezi půdou členskou a „jinak“ získanou vykazují družstva v okresech osídleneckých a zčásti osídleneckých. Družstva těchto okresů hospodařila především na půdě vnesené do družstva členy a „jinak“ získaná půda, vesměs rezervní půda od národního pozemkového fondu, tvořila obvykle 20–30 % půdy obhospodařované družstvy.

Byla-li pro drobné zemědělce, kovorolníky a bezzemky v starousedlických okresech nečlenská půda prakticky nezbytnou pro vedení družstevního hospodářství, pak pro střední rolníky — osídlence — byl i podstatně menší podíl nečlenské půdy v družstvech vážným zatížením, které se nepříznivě odráželo v hospodářských výsledcích většiny JZD.

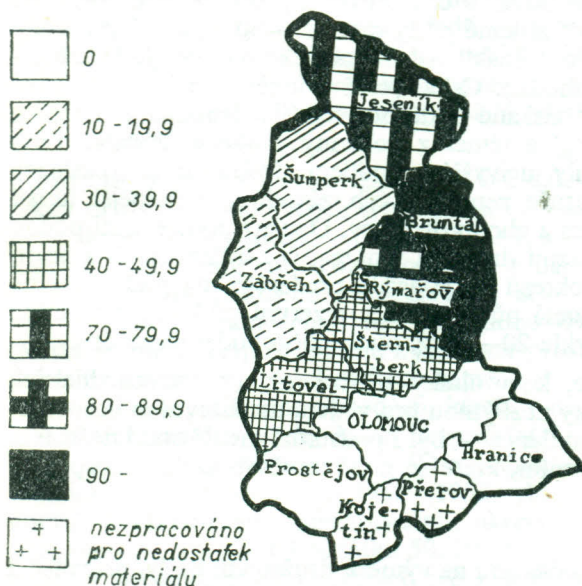
Toto konstatování lze doložit i odkazem na výměru družstevní půdy, připadající na jednoho člena JZD, resp. na jednoho skutečně pracujícího družstevníka. Zatímco v okresech Olomouc, Prostějov a Přerov připadalo např. na počátku r. 1952 na jednoho člena JZD 1,1–2,1 ha zemědělské půdy, v osídleneckých

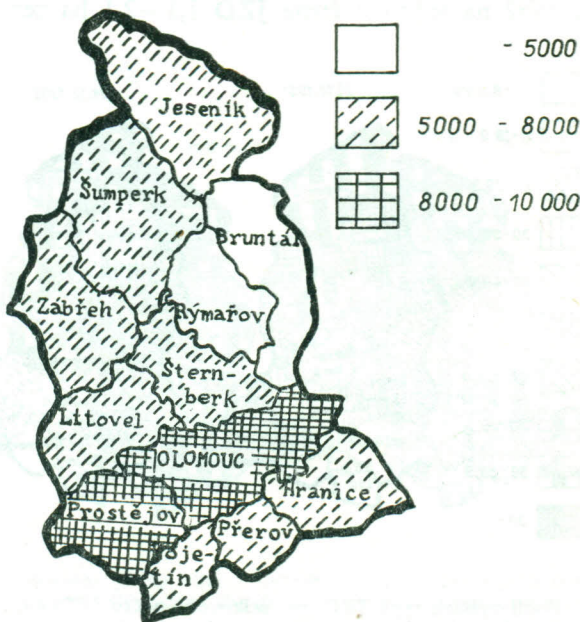
6. Podíl vyšších typů JZD na celkovém počtu JZD v okrese. — The proportion of higher types of Unified Agricultural Cooperatives in the total number of cooperatives in the district

a zčásti osídleneckých okresech připadalo na 1 člena 6—11,2 ha z. p. Na jednoho skutečně v družstvu pracujícího člena to však bylo ve jmenovaných starousedlických okresech 4,7—6,3 ha a v osídleneckých okresech 8—16,3 ha.

Přílišné zlepšení na této, pro osídlenecké okresy velmi nepříznivé situaci, neznamenal ani výhodnější věková struktura členů skutečně pracujících v druž-

7. Podíl JZD se zápornou pracovní jednotkou k celkovému počtu JZD v okrese r. 1951. — The proportion of Unified Agricultural Cooperatives with negative work unit in the total number of cooperatives in the district in 1951

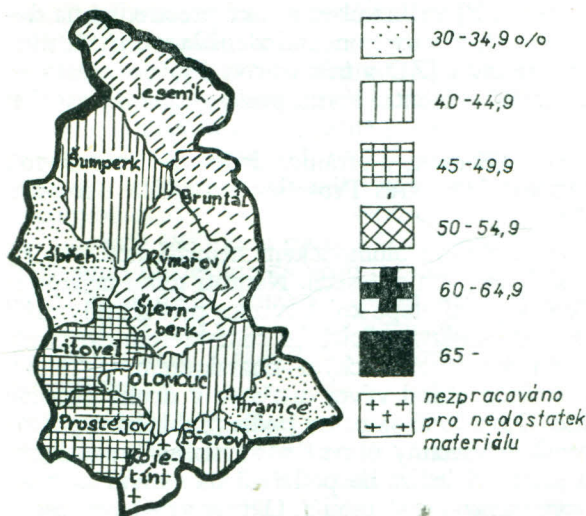

8. Výše průměrných peněžních odměn připadajících na jednoho člena JZD v jednotlivých okresech v r. 1956. — The level of average money-earnings per member of coops in the separate districts in 1956

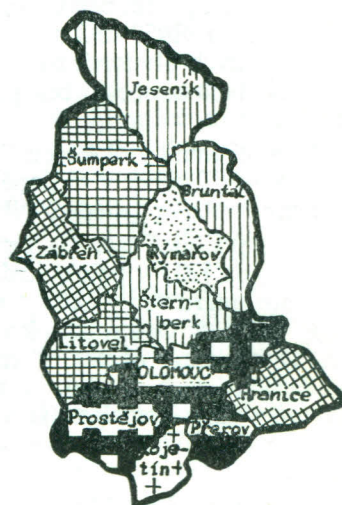
stvech. V uvedených třech starousedlických okresech se totiž pohyboval podíl pracovníků ve věku do 50 let mezi 62–66 %, kdežto v osídleneckých okresech mezi 75–84 %.

Srovnáme-li tudíž situaci v olomouckém kraji se situací v kraji ostravském, pokud jde o poměr členské a „jinak“ získané půdy v JZD i pokud jde o množství půdy připadající na jednoho člena, resp. skutečně pracujícího člena v JZD, pak dojdeme ke konstatování v zásadě shodné situace v obou krajích. Rozdíl spočívá pouze v tom, že v olomouckém kraji nejsou obě protilehlé krajnosti od sebe tak vzdáleny, jako je tomu na Ostravsku. Osídlenecké okresy zauímají v obou krajích sice zhruba stejnou polohu, ale okresy starousedlické na Olomoucku mají přece jen jinou ekonomickou, sociální i politickou strukturu než okresy jádra ostravské průmyslové oblasti (popřip. okresy mu přilehlé). Tento rozdíl je patrný i v tom, že zatímco na Ostravsku činil rozdíl mezi výměrou půdy připadající na jednoho člena a výměrou, připadající na jednoho skutečně v družstvu pracujícího člena (s výjimkou osídleneckých a zčásti osídleneckých okresů) šestnásobek, na Olomoucku pak pouze trojnásobek.

Podobně v podstatě shodný, i když opět se zřetelně menšími rozdíly v olomouckém kraji, je v obou sousedních krajích poměr mezi většinovými a menšinovými družstvy v jednotlivých okresech, resp. skupinách okresů. Přesné srovnání sice provést nelze vzhledem k tomu, že nemáme materiál pro oba kraje z téhož období (pro kraj ostravský máme po ruce údaje z konce září 1952, tedy z počátku zimní akce, pro kraj olomoucký z poloviny prosince 1953, tedy po pět měsíců trvajícím

9. Podíl žen-členů JZD na celkovém počtu členů všech JZD v okrese k 31. 12. 1951. — The proportion of women-members of Unified Agricultural Cooperatives in the total number of all coop members in the district (December 31, 1951)

10. Podíl žen-členů JZD na celkovém počtu trvale činných členů všech JZD v okrese k 31. 12. 1951 (legenda je u obr. 9). — Proportion of the woman members of coops in the total number of the permanently engaged members of all coops in the district (December 31, 1951) (for text see Fig. 9)

odlivu členů z družstev). Pravděpodobná chyba se tím do určité míry zmenšuje, ale i tak jsou shodné rysy a odlišnosti v základní tendenci dobře patrné.

I v olomouckém kraji jsou menšinová družstva minimálně zastoupena v osídleneckých okresech (Bruntál 6,8 %). Naproti tomu největší jejich počet vykazují vedle zemědělského Kojetínska nikoliv jak by se dalo snad předpokládat Prostějov, Olomouc a Přerov, ale částečně osídlované okresy (Šumperk, Šternberk a Zábřeh). Ponecháme-li stranou okres Přerov, který prodělal v letech 1952–1953 velmi bouřlivý vývoj, pak malorolnická JZD na Prostějovsku a Olomoucku měla převážně většinový charakter (ovšem až po zimní akci 1952–1953, která přivedla do družstev značný počet těchto hospodářství). Avšak ani okresy s největším počtem menšinových JZD nelze dost dobře srovnávat s obdobnou skupinou okresů na Ostravsku. Na Olomoucku se totiž v těchto okresech pohybuje podíl menšinových družstev na celkovém počtu družstev mezi 40–70 %, kdežto na Ostravsku je pět okresů, v nichž podíl menšinových družstev dosahuje 80–100 %.

V jistém smyslu za výsledný znak stavu a úrovně hospodaření JZD v jednotlivých okresech nám může posloužit výše dosažené hodnoty pracovní jednotky (PJ). V letech první etapy kolektivizace našeho zemědělství bylo i v olomouckém kraji nemnoho družstev III. typu, která splnila plánovanou PJ, ba bylo velmi mnoho takových družstev, která vykazovala minusovou hodnotu PJ, a která mohla existovat jen díky soustavné, přímé finanční pomoci státu. Ale ani po této stránce nebylo rozložení zaostávajících JZD nahodilé. Tak např. v r. 1951 v plně osídleneckých okresech 80–90 % všech JZD vykazovalo minusovou hodnotu PJ. V těchto okresech neexistovala družstva, která by splnila plánovanou hodnotu PJ a která by i při nesplnění plánované PJ měla vůbec nějaké prostředky na doplatky. Do r. 1953 se i v těchto okresech situace poněkud zlepšila, ve třech plně osídleneckých okresech byla již pouze čtyři JZD s minusovou PJ, ale přesto se ještě 30 JZD neobešlo bez přímé finanční pomoci státu, poskytované družstvům na PJ.

Naproti tomu v okresech Prostějov, Olomouc a Hranice družstva s minusovou hodnotou PJ vůbec v té době neexistovala a okres Prostějov byl nadto okresem, v němž družstva nejlépe plnila plánované PJ.

Tedy podobně jako na Ostravsku i v kraji olomouckém nejnižší hodnotu PJ dosahovala JZD v pohraničních osídleneckých okresech. Naproti tomu nejlépe si v tomto směru vedly okresy, v nichž v první etapě kolektivizace převažovaly nižší typy JZD: na Ostravsku okresy s dělnicko-kovorolnickým charakterem družstev, na Olomoucku okresy s malorolnicko-kovorolnickým charakterem družstev. V dalších letech se však po této stránce ubíral vývoj družstev v druhé skupině okresů v obou krajích zcela odlišně. Do r. 1956 se ocitly podle přehledu vypracovaného Státní bankou československou všechny okresy ostravského kraje, které na počátku 50. let vykazovaly nejlepší výsledky hospodaření na úrovni nejhůře hospodařících JZD z celého severomoravského pohraničí. Okresy s nejlépe hospodařícími družstvy v olomouckém kraji si však své postavení zachovaly (s výjimkou okresu Hranice) podle uvedeného přehledu i v dalších letech.

I když v olomouckém kraji neexistuje srovnatelné průmyslové centrum, jakým je užší Ostravsko v ostravském kraji či Praha v kraji pražském, přece i zde můžeme sledovat značné rozdíly mezi jednotlivými okresy a skupinami okresů v podílu žen na počtu členů v JZD i na počtu trvale činných členů v JZD. Již při letmém pohledu na příslušné mapky jsou zřejmé některé skutečnosti, které mají bezpochyby širší platnost. Jednak je to rozdíl mezi podílem žen na počtu členů JZD a podílem žen na počtu trvale pracujících v JZD. Takřka všeobecně je procento žen trvale

pracujících v JZD vyšší, někdy i značně vyšší než procento žen — členek JZD. Výjimku tvoří pouze ekonomicky nejméně vyvinutý okres Rýmařov, nedostatečně osídlený, s nepatrnými možnostmi uplatnění mužské pracovní síly a s nedosta- tečným spojením s průmyslově bohatšími okresy kraje i Ostravska. Ženy jako členky JZD v žádném případě nedosahují ani 50 % podílu na celkovém počtu JZD, ale s výjimkou okresů osídleneckých a Litovle tvoří nadpoloviční většinu pracovních sil trvale pracujících v družstvech.

Ženy — členky JZD — se podílely všeobecně nejméně na celkovém počtu členů jednotných zemědělských družstev v osídleneckých okresech, kdežto v staro- usedlických okresech s vyspělým zemědělstvím byl jejich podíl značně vyšší, i když nedosahoval 50 %. V osídleneckých okresech, průmyslově chudých, bez výraznějšího spádu k silnějšímu průmyslovému centru a navíc s jemu vlastní veli- kostní strukturou zemědělských závodů sdružených v JZD, mužský prvek značně převažoval ve struktuře členstva JZD nad prvkem ženským. Jižní starousedlické okresy kraje s rozvinutějším průmyslem, s výhodným spojením s ostravskou průmyslovou oblastí a s vysokým podílem trpasličích a drobných zemědělských závodů v jejich celkové velikostní struktuře umožňuje značné části mužských držitelů těchto usedlostí odpoutat se od trvalé práce v zemědělství a konec konců i od vlastního členství v JZD.

S ohledem na to, co jsme až dosud uvedli k některým základním faktorům pro- cesu kolektivizace v první její etapě, i zde stojí za povšimnutí, jak která část kraje byla postižena rozpadem JZD, resp. jak která část kraje na krizi, do níž se kolekti- vizace dostala, reagovala. Plný rok trval rychlý, veskrze jednosměrný pohyb v ze- mědělských družstvech všech okresů kraje i republiky. Od června 1952 do července 1953 včetně vzniklo na Olomoucku jednak na 150 nových JZD a většina ostatních, zvláště vnitrozemských, změnila alespoň jednou své zařazení do určitého typu JZD, a to vesměs ve směru od nižšího k vyššímu. Tento pohyb v červenci dozníval a v srpnu nastává jednoznačně pohyb opačný. Jen zcela výjimečně dochází např. k přechodu družstva z II. na III. typ. Řada družstev se naopak dostává do likvi- dace a v mnohem větší míře, než jsme toho byli svědky na Ostravsku, dochází k pohybu družstev z vyšších typů na nižší. Během několika nejkritičtějších měsíců do prosince 1953 klesl počet JZD (včetně PV) v kraji o 26 (z 512 na 486). Téměř celý tento pokles jde na vrub jediného okresu — Přerova. Okres Přerov byl s 21 nově založenými družstvy třetím neúspěšnějším okresem kraje v zimní akci 1952—1953. Šlo však o zcela formální založení družstev II. typu, která nevyvíjela žádnou činnost a radě ONV nezbylo, než aby na podzim 1953 schválila jejich rozpuštění.

Jinak došlo k likvidaci pouze jednotlivých družstev III. typu v okresech Jeseník, Rýmařov a Hranice. Další změny, k nimž došlo v početním stavu JZD jednotlivých typů, nesouvisejí s likvidací družstev, ale s jejich převedením na jiné takřka vý- hradně nižší typy. Sedm JZD III. typu přešlo na nižší typy a přes 30 JZD II. typu přešlo na JZD I. typu.

Tolik alespoň k srovnání působnosti některých základních faktorů v první etapě procesu kolektivizace v olomouckém kraji s krajem ostravským a tím i k větší míře objektivizace závěrů, k nimž jsme dospěli při rozboru těchto faktorů při procesu kolektivizace v ostravském kraji. Tyto závěry se většinou potvrdily nebo alespoň upřesnily. Zároveň však vyvstaly otázky nové v souvislosti se začleněním prů- myslově zemědělských vnitrozemských okresů do zkoumaného obrazce. Tedy okresů, které Ostravsko prakticky nezná. A vyvstanou bezpochyby opět další, zahrneme-li do tohoto výzkumu např. ekonomicky chudé, řídké osídlené vnitro-

zemské okresy jihovýchodní a jihozápadní části středočeského kraje, či průmyslově bohaté osídlené okresy severních Čech nebo velmi chudé a zdaleka nedosídlené okresy v Pošumaví.

Zároveň lze tedy říci, že se plně potvrdilo to, co jsme dříve řekli o vztazích v oblasti rolnicko-osídlených družstev:

- převaha půdy členy do družstva vnesené,
- většinová družstva,
- vyšší typy družstev,
- nejnižší hospodářské výsledky,
- převažující podíl mužů na celkovém počtu trvale pracujících v JZD. A totéž, i když ne v tak vyhraněné podobě, lze říci o vztazích v oblasti dělnicko-kovo-rolnicko-maloroľnických družstev:
- převažující podíl cizí půdy,
- menšinová družstva (méně výrazné než na Ostravsku),
- nižší typy družstev,
- lepší hospodářské výsledky (vyjádřeno v hodnotě PJ),
- převažující podíl žen na celkovém počtu trvale pracujících v JZD.

SOUHRN

Již výzkum některých základních objektivně působících faktorů na území bývalého ostravského kraje a jejich vlivu na proces kolektivizace našeho zemědělství v prvních letech tohoto historického procesu nás přivedl k některým pozoruhodným závěrům. Rozšíření tohoto výzkumu i na oblast bývalého kraje olomouckého objektivizovalo v podstatě závěry z výzkumu Ostravska.

Při zakládání JZD hrály rozhodující roli dva vzájemně se doplňující faktory působící v jednom směru: faktor politický — síla a vliv KSČ a faktor demograficko-geografický — osídlený a starousedlický charakter prostředí (pohraničí-vnitrozemí). Působností těchto faktorů byla obvykle v té či oné míře podmíněna i působnost faktorů dalších. Je také možné je považovat za určující v systému závislosti ve dvou základních typech družstev, tak jak se v prvních letech kolektivizace utvářely.

V oblasti rolnicko-osídlených družstev, tj. v družstvech pohraničních, v nichž rozhodující úlohu měl od počátku střední rolník-komunista, je typická převaha půdy vnesené do družstva členy. Tato družstva jsou od počátku obvykle většinová, velmi brzy přecházejí na vyšší typy, vyznačují se však nejnižšími hospodářskými výsledky a převažujícím podílem mužů na celkovém počtu trvale pracujících v JZD. Naproti tomu v oblasti družstev dělnicko-kovoľnicko-maloroľnických, tj. v družstvech vnitrozemských s příhodnými podmínkami pro zemědělskou výrobu tvoří zpočátku rozhodující členskou masu dělníci, kovoľníci a zčásti maloroľníci, rovněž většinou komunisté. V těchto družstvech převažuje obvykle podíl cizí půdy nad množstvím půdy vnesené do družstva členy. Jde obvykle o družstva menšinová a nejdéle se udržující na úrovni nejnižšího typu. Vyznačují se však lepšími hospodářskými výsledky a převažujícím podílem žen na celkovém počtu trvale pracujících v JZD.

Literatura

Materiál fondu KNV Olomouc, Státní archiv Opava, pobočka Janovice, kart. 1233, 1234, 1241, 1242, 1243, 1270.

Materiál fondu Krajská správa statistiky, Olomouc, kart. 119, 130, 131.

Влияние некоторых факторов на первую стадию коллективизации в районе Оломоуц

Научное исследование некоторых основных объективно влияющих факторов на территории бывшей Остравской области и их влияние на процесс коллективизации чехословацкого сельского хозяйства в первые годы этого исторического процесса пришло к некоторым заслуживающим внимания заключениям. Распространение этого научного исследования и на область бывшего Оломоуцкого района по существу объективизировало заключения научного исследования Остравской области.

При создании ЕСХК решающую роль играли два взаимодополняющихся фактора, действующих в одном направлении: политический — сила и влияние КПЧ и демографическо-географический — поселенческий и старожильческий характер среды (пограничная область — внутри страны). Влиянием этих факторов было обычно в той или иной мере обусловлено и влияние других факторов. Их можно считать также определяющими в системе зависимости в двух основных типах кооперативов, так и они формировались в первые годы коллективизации. В области крестьянско-поселенческих кооперативов, т. е. в пограничных кооперативах, в которых главную роль сначала играл крестьянин-коммунист, типично преобладание земли, переданной кооперативу членами. Эти кооперативы сначала были, как правило, мажоритарными, которые очень быстро переходили к высшим типам, но отличались самыми низкими хозяйственными результатами и преобладающим количеством мужчин из общего числа постоянного занятых работников в ЕСХК.

В области же кооперативов рабоче-крестьянских-мелкокрестьянских, т. е. в кооперативах внутри страны с подходящими условиями для сельскохозяйственного производства, основную массу членов сначала составляют рабочие, затем крестьяне, основным занятием которых является работа в промышленности, и частично мелкие крестьяне также, в большинстве случаев коммунисты. В этих кооперативах обычно преобладает процент чужой земли над количеством земли, внесенной в кооператив членами. Речь идет, как правило, о миноритарных кооперативах, больше всего державшихся на уровне наинизшего типа. Однако они отличаются лучшими хозяйственными результатами и преобладанием женщин в общем постоянно занятых в ЕСХК работников.

The Effects of Some Factors Acting during the Initial Period of the Establishment of Unified Agricultural Cooperatives in the District of Olomouc

¶ The very first results of the research of some basic factors objectively acting on the territory of the former Ostrava region and of their effect on the process of the transition of Czechoslovak Agriculture to collective farming during the first years of this historical process, led us to some remarkable conclusions. When the research was extended to cover also the territory of the former Olomouc region, the conclusions derived from the Ostrava research were, in the essence, confirmed to assume objective meaning.

During the period of the establishing of Unified Agricultural Cooperatives, there were two interacting factors playing the crucial role and acting in the same direction : the political factor — the power and influence of the Communist Party of Czechoslovakia, and the demographic-geographic factor, i. e. the nature of the environment (new-settlement v. old establishment — frontier territories v. inland districts). As a rule, these factors and their effect also conditioned the effectiveness of other factors, to various extents. It is also possible to consider them as of crucial importance in the system of dependence in the two basic types of cooperatives formed during the first years of the collectivization movement. In the new-settled farmer coops, i. e. in the frontier-territory cooperatives, where the decisive role was played by the middle-class farmer — communist, the typical feature is the predominance of the land contributed to the cooperative by the coop members. At the beginning, these were mostly majority-type coops, very soon assuming higher types. However, they are characterized by the lowest economic results and by the proportion of men prevailing over that of women (in the total number of workers permanently employed in the Unified Agricultural Cooperatives).

On the other hand, in the worker-part-timer-small-farmer coops, i. e. in the inland coops active under conditions favourable to agricultural production, the crucial mass of members is that

of industry-workers, part-timers, and partly small-farmers during the initial period; these coop members were also mostly communists. In these cooperatives, most of the land is usually the land assumed, prevailing over the area of land contributed by the members. These are mostly minority-coops which usually remain the lowest-type cooperatives for the longest time. However, their economic results are higher, and the prevailing part of the people permanently working in the cooperatives is represented by women.

Adresa autora:

Dr. Zdeněk A n t o š, Institut sociologie venkova a historie zemědělství, Praha 2, Mánesova 75
